

DEEL III

Implosie

Delen van Europa lopen leeg. Het geboortecijfer is tot ver beneden de waarde gedaald om de bevolking op peil te houden. Als in Italië het vruchtbaarheidscijfer gelijk blijft, zal 86 procent van de oorspronkelijke bevolking aan het eind van de eeuw verdwenen zijn, en in Duitsland is dat 83 procent. Tegelijk stijgt in sommige delen van Oost-Europa het sterftcijfer, waardoor angst ontstaat voor de demografische toekomst van het hele werelddeel.

10 KLEINE STADJES IN DUITSLAND

Oostwaarts van het hel verlichte München, in het Saksische land, deel van het voormalige Oost-Duitsland, ging de trein langzamer rijden. Buiten op straat was het smeriger en de mensen zagen er ouder, armer en verformfaaider uit. In Plauen – een traditioneel centrum van kantwerk waar na de val van de Muur de eerste Oost-Duitse McDonald's werd gevestigd – viel een dronkenlap uit de trein. Hij kwakte zijn fiets op het perron en zwaaide ons wankelend uit. De trein zette zich met een schok weer in beweging en reed langs dichtgespijkerde flats, ziekelijk gele bomen en uitgebrande fabrieken. Het enige wat nieuw was, was een uithangbord voor een winkel met de simpele tekst *BAD SERVICE*. Zelfs de graffiti zag er halfhartig uit. Er waren nu geen goed geklede Beierse meisjes meer in de trein. Oude dames stapten twee aan twee uit, bij elk station bleven er meer mannen over.

Zelfs om acht uur 's avonds op een zonnige zomerdag waren de straten verlaten in Chemnitz, een industriestad die veertig jaar lang Karl Marx Stadt heette. De kleine zomerhuisjes in de voorsteden waren verlaten. Ik heb het afgetakelde roestlandschap van voormalige industriesteden eerder gezien – vooral in Engeland, vanuit de trein van Sheffield naar Doncaster, of van Birmingham naar Wolverhampton. Maar hier leken geen mensen meer te zijn. In Beieren had ik gevraagd of iemand ooit naar Dresden of verder naar het oosten ging. De meesten huiverden alleen al bij het idee. Ik had net zo goed kunnen vragen of ze wel eens naar Chernobyl gingen. Natuurlijk waren er hier en daar wel mensen. Maar veel minder dan vroeger. In het oosten was het *Vaterland* stilgevallen.

Ik was op weg naar Hoyerswerda, een stad twee uur reizen voorbij Dresden, vlak bij de Poolse grens. In de afgelopen 20 jaar is de helft van de inwoners weggetrokken. Jongeren en mensen met een opleiding zijn vertrokken. Vooral jonge vrouwen. De overgeblevenen hebben het vrijwel opgegeven om nog kinderen te krijgen. De plaats is bezig een vergrijsde spookstad te worden. De drukste activiteit in

de gemeente is het afbreken van de treurige flats van het oude socialistische Utopia. Straat na straat geven ze 'terug aan de natuur', hoewel de natuur zo te zien niet staat te popelen om het beton weer in beslag te nemen. Dit is niet de opwekkende hereniging, de *Blühende Landschaften*, die bondskanselier Helmut Kohl beloofde toen Oost- en West-Duitsland in 1990 herenigd werden. Hoyerswerda (door de inwoners *Hoy Woy* genoemd) ziet eruit als een doelloze stad zonder toekomst in een uithoekje van Europa.

Op het winderige dak van de Lausitzturm, het enige hoge gebouw in de stad, had ik een ontmoeting met Felix Ringel. Hij was een jonge Duitse antropoloog die niet zoals zijn vrienden de kans had gegrepen om de rituelen van Amazonestammen of Mongoolse boertjes te bestuderen. Terwijl we uitkeken over de omheinde, met onkruid begroeide kale plekken onder ons, vertelde hij dat volgens hem de onderbuik van zijn eigen land veel vreemder was en veel minder onderzocht dan die exotische werelden. Ik was het wel met hem eens. En hoe meer ik erover nadacht, hoe minder het er uitzag als iets van het verleden en hoe meer van de toekomst.

In zijn hoogtijdagen in de jaren 1960 was Hoyerswerda een modelstad in het communistische Oost-Duitsland, een *Brave New World* die arbeidsmigranten uit het hele land aantrok. Ze dolven bruinkool in de uitgestrekte dagmijnen in het vlakke land rondom de stad. Het verdiende goed en het leverde twee gratis flessen cognac per maand op. Nog meer mensen werkten in de energiecentrales die de bruinkool verbrandden en elektriciteit helemaal naar Berlijn stuurden. In Hoy Woy werden de eerste geprefabriceerde betonnen flatgebouwen neergezet, die *Plattenbauten* worden genoemd. Het waren de voorlopers van duizenden blokflats die in heel Europa, Oost- zowel als West-, werden gebouwd. De stad ging ook prat op het eerste Oost-Duitse winkelcentrum en de eerste straten die genoemd waren naar Russische kosmonauten.

Maar door de ineenstorting van de DDR veranderde dat alles. Het was hier in 1989, in de steden en dorpen van Saksen, dat de Oost-Europeanen naar het kapitalistische westen en de vrijheid begonnen te trekken. Afgegrendelde 'vrijheidstreinen' brachten gevluchte Polen en Tsjechen naar het westen op de lijn Dresden-Leipzig. Honderdduizenden demonstreerden in Leipzig, Dresden en Chemnitz tegen het regime van Honecker. En toen in Berlijn de Muur viel en er een einde kwam aan het communisme, trokken ook de Oost-Duitsers massaal naar het westen.

Voorop gingen de jongeren, vooral de vrouwen. Onder het communisme werkte de Oost-Duitse vrouw meer dan de conservatieve West-Duitse *Hausfrau*. Ze was vaak ook beter opgeleid. Toen er in het begin van de jaren 1990 geen werk meer voor die vrouwen was, gingen duizenden van hen, aangemoedigd door hun moeders, met hun diploma's en cv's onder de arm naar het westen, naar steden zoals Heidelberg. De jongens, die zagen dat hun vaders werkloos werden, gaven er veelal de brui aan. Nu zijn er twee keer zoveel mannelijke schoolverlaters in Oost-Duitsland als vrouwelijke. Als volwassenen vormen ze een residu van laaggeschoolde, vervreemde, vaak nog onmogelijk in het arbeidsproces op te nemen mannen die voor het merendeel onaantrekkelijke partners zijn – nog een reden waarom de jonge vrouwen wegtrekken.

Reiner Klingholz van het *Berlin-Institut für Bevölkerung und Entwicklung* noemt het een 'mannelijke noodtoestand'. Hij heeft een sombere kaart van de sekseverhoudingen onder 18- tot 29-jarigen in Duitsland. Op de grens tussen West- en Oost-Duitsland verandert de kleur, van het blauw-rose van een vrouwelijke meerderheid in het westen naar het donkere rood-bruin van het oosten, waar de mannen in de meerderheid zijn. In Heidelberg in het westen zijn nu 122 jonge vrouwen op elke 100 jonge mannen. Buiten Berlijn hebben de meeste steden in het oosten minder dan 80 vrouwen over voor elke 100 mannen.

Maar dit is niet alleen een noodtoestand voor mannen. Want de exodus uit het oosten is maar een deel van het verhaal. Daar kan een eind aan komen nu de economische luchtbel in het westen geknapt is. Waar niet zo gauw een eind aan zal komen is de totale instorting van het geboortecijfer in heel Oost-Duitsland. De voormalige volksrepubliek staat voor een demografische afgrond omdat de inwoners geen kinderen meer willen krijgen.

Na de val van de Berlijnse Muur besloten miljoenen Oost-Duitsers die achterbleven om geen nieuwe generatie meer voort te brengen. De vruchtbaarheid daalde met de helft. In 1988 werden er in Oost-Duitsland 216.000 kinderen geboren. In 1994 waren het er maar net 88.000. In het zuiden, in Brandenburg en Saksen, daalden de geboorten met tweederde. Dat had geen enkele demograaf voorspeld. 'Dit is nog nooit eerder in vreedstijd in de geschiedenis voorgekomen,' zegt de Franse demograaf Jean-Claude Chesnais. De vruchtbaarheid kwam uit op 0,8 kind per vrouw. Sindsdien is het cijfer langzaam omhoog gekropen naar 1,2, maar net boven de helft van het getal dat nodig is om de bevolking op peil te houden.

Vanwege de emigratie en de dalende vruchtbaarheid van de achterblijvers vermindert de bevolking van Oost-Duitsland bijna over de hele linie. Ongeveer een miljoen huizen staan leeg. De overheid sloopt ze zo snel als ze kan. Eind 2009 stonden er 400.000 op de lijst om tegen de grond te gaan. Wat achterblijft zijn 'geperforeerde steden' met links en rechts enorme kale plekken. Europa heeft dit soort stedelijke landschappen sinds de bombardementen van de Tweede Wereldoorlog niet meer gezien.

Maagdenburg en Chemnitz, allebei grote industriesteden, zijn een vijfde van hun inwoners kwijt. De cafés en de bioscopen en de kantoren zijn allemaal gesloten, evenals de fabrieken. 'Sommige steden verliezen hun functie,' zegt Katrin Grossmann, een geografe uit Leipzig. Halle is 23 procent van zijn inwoners kwijt en Görlitz 24 procent. Gera en Suhl in Thüringen, Cottbus in Brandenburg bij de Poolse grens, Dessau in Saksen-Anhalt en Neubrandenburg aan de Oostzee-kust, allemaal zijn ze meer dan 15 procent van hun inwoners kwijt. Erfurt, de hoofdstad van Thüringen, heeft half zoveel kinderen als in 1990.

Maar geen enkele stad heeft zoveel leegloop te verduren gehad als Hoyerswerda. In de jaren 1980 woonden er 75.000 mensen en had de stad het hoogste geboortecijfer van Oost-Duitsland. Maar nu de mijnen gesloten en de energiecentrales dicht zijn, is het inwonertal met de helft gedaald. Hoy Woy is van de snelst groeiende, de snelst slinkende stad van Duitsland geworden. Ooit de stad in Oost-Duitsland met de laagste gemiddelde leeftijd, hoort Hoyerswerda nu bij de steden met de hoogste gemiddelde leeftijd. Volgens het stadsbestuur zijn er 7000 minder gezinnen. Overtollige huizen worden gesloopt. De overgebleven bewoners zitten in plukjes stadswijken op elkaar gepakt. Een kwart is werkloos.

De meeste scholen zijn dicht. In twintig jaar tijd is het aantal kinderen onder de vijftien met tachtig procent gedaald. De grootste leeftijdsgroep zijn de zestig- en zeventigjarigen, en de voormalige kraamkliniek van de stad is nu een bejaardentehuis. De bevolkingspiramide staat op zijn kop – hij lijkt meer op een paddestoel.

Het kraterlandschap buiten de stad, dat ooit gonsde van de industriële bedrijvigheid, is nu verlaten, op een groepje windturbines na die honend aan de horizon staan te wieken. De burgemeester van Hoyerswerda, Stefan Skora, hoopt dat de leegloop stopt bij 30.000 inwoners. De website van de stad heeft het opgewekt over 'een stad in een overgangsfase'. De oude kolenmijnen worden onder water gezet

en omgetoverd in 'het grootste kunstmatige merengebied van Europa', een vakantiepark voor watersporters. Maar zullen ze komen?

Er zijn nog wel aardige mensen hier die de oude gemeenschapsgeest hoog proberen te houden. In een school in een gedeeltelijk gesloopte buitenwijk, die zelfs door de eigen bewoners simpelweg als 'Gebied Negen' wordt aangeduid, ontmoette ik Nancy, een getatoeeerde, gedempt sprekende maatschappelijk werkster. De ouders van Nancy waren veertig jaar geleden onder de nieuwkomers. Haar moeder was vroedvrouw en haar vader treinmachinist. 'Wij kwamen uit Maagdenburg. Er waren hier toen moderne flats en voorzieningen. Het was een prestigeproject, een moderne socialistische stad.' Maar nu? Het is niet alleen de infrastructuur, maar ook de mensen, zei ze.

'De leraren en onderwijzers hebben hun moreel gezag in de gemeenschap verloren. Het zijn nu alleen nog maar lesboeren. Maar de kinderen hebben meer nodig. Als je vroeger aan de kinderen vroeg wat ze later wilden worden, dan was het buschauffeur of op de elektriciteitscentrale werken. Nu zeggen ze spottend: "Ik ga naar de Netto". De Netto is de plaatselijke supermarkt waar de alcoholisten rondhangen en de neonazistische skinheads de boel onveilig maken. 'De ouders hebben het er erg moeilijk mee hun kinderen te stimuleren om vooruit te denken als ze zelf geen werk en geen vooruitzichten hebben.' Degenen die kunnen, gaan weg. 'Mijn vrienden en vriendinnen zijn allemaal vertrokken. Ik wil graag blijven, maar ik heb een dochtertje van drie en de scholen zijn slecht. Ik ga waarschijnlijk ook weg.'

Verderop in Gebied Tien kwam ik Marco tegen. Hij is 27. 'Hier wonen nu alleen nog maar criminelen,' zei hij. Het gaat er zo hard aan toe dat zelfs het café onlangs zijn deuren sloot. De neonazi's hebben de christelijke jeugdvereniging overgenomen. Marco, die een alcoholistische moeder en een gewelddadige vader heeft, heeft vijf jaar in het plaatselijke weeshuis gezeten en doet nu los werk om zijn schulden af te betalen. Terwijl we samen een colaatje dronken keek ik naar zijn gezichtsuitdrukking, die bang en uitbundig tegelijk was, kwetsbaar en intens, delicaat en woest. 'Ik weet nog niet wie ik ben,' zei hij. 'Ik weet niet wat het is om in een gezin te leven. Ik zou er dolgraag een willen hebben, maar er is hier niets voor mij. Ik ben zo kwaad dat ik een keer zin had om een vrouw de keel af te snijden. Ik wil graag naar Amerika als ik mijn schulden heb afbetaald, dat is mijn droom.' De droom van een gedoemd man in een stervende stad.

Gek genoeg zijn er nog jongeren die zich door al die tegenspoed niet laten kisten. Felix nam me mee naar kunstenaars, fotografen,

rockmuzikanten en graffiti-artiesten in het kunstcentrum van de stad, *Kufa* genaamd. Een van de plaatselijke helden is de Hoy Woy-versie van Bruce Springsteen. Gerhard Gundermann was een voormalige machinist van een graafmachine in de bruinkoolmijnen, die zich ontpopte als een melancholieke zanger-songwriter. Hij overleed op 43-jarige leeftijd. Tien jaar later wordt hij nog steeds vereerd door de tegencultuur van Hoy Woy. Maar de vaders van de stad haten hem. Hij zat bij de Stasi, zeggen ze. Dat geldt echter voor een derde van het hele land – en ongetwijfeld ook voor een derde van de inwoners van Hoy Woy – die informant waren van het fabelachtige netwerk dat de geheime politie had opgezet om zijn eigen burgers te bespioneren. Het was een middel om te overleven – wellicht juist voor culturele dissidenten.

Maar hoe dan ook, deze jongeren malen er niet om. In het Kufa hebben ze een straatbordje met zijn naam erop gemaakt. Ze willen het in de plaats hangen van een van de Russische kosmonauten. Maar zelfs in het post-sovjettijdperk mogen ze dat niet van het stadsbestuur. 'Wat ons betreft is er niets veranderd,' zegt Uwe Proksch, de bebaarde, relaxte baas van het Kufa. 'We zijn nog steeds de buitenstaanders, nog steeds de subversieven. Het stadsbestuur vindt ons vreemde mensen die rare dingen doen.'

Marco blijft. Hij zal waarschijnlijk nooit weggaan. Maar bij gebrek aan werk en vooruitzichten zullen de slimste jongeren vertrekken zodra ze de kans krijgen. 'Er is geen enkele reden om te blijven,' zei fotograaf Florian, die nog op de middelbare school zit, terwijl we naar zijn stemmige foto's van Hoyerswerda bij nacht keken. Zijn vriend Benny, die aan grafiek doet, zou naar de kunstacademie van Dresden gaan. Daar komen veel jongens uit Hoy Woy terecht. Zelfs de hoeren zijn daar naartoe gegaan, zegt Felix. Verplicht. 'Bordelen zijn alleen toegestaan in steden van meer dan 50.000 inwoners. Daar zitten we nu onder.' Zoals zoveel andere dingen is seks tegenwoordig alleen voor geld op twee uur reizen, in Dresden, te krijgen.

Natuurlijk zijn er wel eerder steden tot roesthopen verworden, uitgehold door industrieel verval en de vlucht naar de voorsteden. Maar normaal gesproken forensen de inwoners van de voorsteden naar de binnenstad om op kantoor te werken en vermaak te zoeken. En hun kinderen verhuizen naar appartementen in de binnenstad wanneer ze opgroeien. De steden veranderen en vernieuwen zichzelf. Maar in de Oost-Duitse steden is gewoon niemand meer om de zaak op te bouwen. De totale bevolking van het voormalige Oost-

Duitsland is sinds de hereniging gedaald van 16,7 miljoen naar 13,6 miljoen.

Gemeenschappen vallen uiteen. Racisme is een plaag in de kleine plaatsjes tussen de grote Saksische steden Dresden, Leipzig en Chemnitz. In Wurzen zit een postorderbedrijf dat kleren en muziek verkoopt met een extreem rechtse signatuur. Op een zomeravond escaleerde een ruzie op de dansvloer tot een mensenjacht door de hele stad. Neonazi's dreven Indiase jongeren een pizzeria in, waarna ze de hele boel kort en klein sloegen en 14 mensen verwondden.

Het beruchtste incident vond plaats in Hoyerswerda. In 1991 vierde een groep van ruim 200 vluchtelingen uit Mozambique tot diep in de nacht feest in hun pension in de stad. Inwoners die niet konden slapen werden kwaad. Algauw volgde er een confrontatie. De politie wist niet wat ze moest doen. In de chaos van de hereniging waren er geen politici om ze te instrueren. De zaken liepen uit de hand. Het pension werd bijna een week lang belegerd voordat de militairen kwamen om het te ontzetten. In Duitsland is dat het enige wat de meeste mensen weten van Hoyerswerda. Het versterkt het beeld dat de meeste mensen hebben van bepaalde delen van Saksen als een wild en woest gebied.

Wild genoeg voor wolven. Die nieuwe bewoners komen nu al jaren binnen over de grenzen van Polen en de Tsjechische Republiek. De wolven vinden overal verlaten plekken waar ooit flats stonden en mijnen waren, en ze sluipen heimelijk de ontvolkte steden en dorpen van Saksen binnen. Ze blijven. Een paar kilometer van Hoyerswerda, vlak bij het stadje Spreewitz, woont de wolvenliefhebber Ilka Reinhardt, die zijn geluk niet op kan. 'We hebben nu meer wolven dan 200 jaar geleden,' zei hij in 2007 tegen *Der Spiegel*.

's Nachts rijdt hij door Saksen om de signalen op te vangen van de zenders in de halsbanden die hij een handvol van de dieren heeft omgedaan. De woestenijen van het voormalige Oost-Duitsland gaan inderdaad 'terug naar de natuur'. En de Europeanen dienen zich zorgen te maken, want er zijn er die vrezen dat Oost-Duitsland, net als in de jaren 1960, model staat voor de demografische toekomst van het continent.

11 WINTER IN EUROPA

Ze noemen het het demografisch zwart gat van Europa. Doemdag voor een continent. En het was totaal niet voorzien. Zestig jaar geleden voorspelde William Vogt dat Europa zou kunnen uitsterven omdat het zich niet langer meer kon voeden. Maar nu ziet het ernaar uit dat het continent op het punt staat door een gebrek aan kinderen in een razendsnelle neerwaartse spiraal van steeds minder inwoners terecht te komen. De bevolking van Europa staat momenteel op een piek, na zes eeuwen van continue groei. Maar omdat elke generatie nog maar de helft van zijn eigen aantal voortbrengt, ziet het ernaar uit dat de trend in het Oost-Duitse Hoyerswerda slechts het begin is van een implosie van het bevolkingstal op het hele continent. Sommigen voorspellen dat er tegen 2100 geen Europeanen meer over zullen zijn.

Een halve eeuw geleden zat Europa midden in een geboortegolf. Het vruchtbaarheidscijfer was 2,8 in Groot-Brittannië, 2,9 in Frankrijk en 3,2 in Nederland. Daarna zakten de cijfers weer. De demografen dachten dat de vruchtbaarheid stabiel zou blijven op het niveau dat nodig is om de bevolking in stand te houden – iets meer dan twee kinderen per vrouw. Dat was wat de theorie van Frank Notestein over demografische transitie voorspelde.

Het probleem was dat niemand dat aan de Europese vrouwen had verteld. In de echte wereld was er een hoop seks in de *swinging sixties*, maar weinig voortplanting. Aan het begin van dat decennium, vóór de tijd van de Beatles, kregen Europese vrouwen gemiddeld op 24-jarige leeftijd hun eerste kind. Maar die leeftijd ging gestaag omhoog, en tegen 1990 kwamen de eerste sokjes en rammelaars op 29-jarige leeftijd. De kraamafdelingen en de basisscholen liepen leeg. De vrouwen hadden vrijwel een heel decennium van vrijdom van luiers en borstvoeding en de kleuter- en lagere school voor zichzelf genomen. Ze gingen in plaats daarvan in steeds groteren getale naar de universiteit en daarna namen de meesten van hen een baan.

De demografen hielden conferenties over dat nieuwe fenomeen. Eerst noemden ze het het 'tempo-effect'. Maak je geen zorgen, zeiden ze tegen de beleidsmakers, kinderen krijgen is tegenwoordig iets wat vrouwen tussen hun dertigste en veertigste doen, in plaats van tussen hun twintigste en dertigste. Het ouderschap wordt misschien uitgesteld, maar meer is het niet. Het naoorlogse model van mama, papa en de twee of drie kinderen – het kerngezin dat in miljoenen tv-reclames en tv-series wordt opgevoerd – was nog steeds de norm. Mis. Of de vrouwen het nu van het begin af aan van plan waren geweest, of gewoon nooit de stap zetten van seks naar kindjes krijgen, feit was dat ze steeds vaker stopten bij één kind en dat velen van hen geen kinderen kregen. 'Wachten tot je eraan toe bent begint te lijken op wachten op Godot,' zegt Peter McDonald van de Nationale Universiteit van Australië in Canberra, die getuige was van de trend in Sydney, die hetzelfde was als in Stockholm en Seattle en aan de Sorbonne.

Midden jaren 1980 begonnen de alarmbellen te rinkelen. 'Europa gaat een demografische winter tegemoet,' verklaarde de Franse demograaf Gerard-François Dumont. Ron Lesthaeghe van de Vrije Universiteit in Brussel gaf de schuld aan de 'post-materialistische waarden, waarbij de individuele ontwikkeling op de eerste plaats komt'. Michel Debré, een voormalige Franse premier, ging verder: 'We hebben het huwelijk en het gezin vernietigd. We hebben hebzucht en genotzucht tot onze idolen gemaakt.'

Dat was morele paniek met geopolitieke kracht. Honderden jaren lang had Europa zijn ideeën en producten, en vooral zijn mensen, geëxporteerd. De macht van het getal was belangrijk bij het koloniseren van de wereld. Maar in een resolutie van het Europese Parlement uit 1984 wordt gewaarschuwd dat het Europese aandeel in de wereldbevolking tussen 1950 en 2000 zal halveren en dat het waarschijnlijk al in 2025 opnieuw zal halveren. 'De trend zal doorslaggevende gevolgen hebben voor het belang van Europa en de rol die het in de komende decennia in de wereld zal spelen.' In 1950 was de bevolking van Europa twee keer zo groot als die van Afrika, waarover het toen grotendeels heerste. Volgens voorspellingen van de VN zal Afrika tegen 2050 drie keer zoveel mensen tellen als Europa. De gedachte dat Afrika over Europa zou heersen was te erg om te verdragen.

Sommigen vinden dit allemaal schromelijk overdreven. Het herstel ligt binnen handbereik. De bevolking van Groot-Brittannië neemt nog steeds toe. Maar er zijn trends op lange termijn waaraan niet te ontkomen valt. In het begin van de twintigste eeuw produceerde

Europa tien miljoen baby's per jaar en aan het eind nog geen zes miljoen. Dat was twee miljoen minder dan nodig was om de bevolking op de lange termijn op peil te houden. Het babytekort gaat nu de tweede generatie in. Het is geen dipje meer. Demografisch gezien heeft voor Europa de doodsklok geluid.

Duitse, Oostenrijkse, Russische, Zwitserse, Spaanse en Griekse vrouwen baarden in 2008 maar net elk 1,4 kind, de Italiaanse 1,3 en de Tsjechische, Poolse, Bosnische, Oekraïense en Wit-Russische 1,2. Dertig jaar geleden hadden 23 Europese landen een geboortecijfer boven het vervangingsniveau, nu geen enkel. Alleen Frankrijk, IJsland, Albanië, Groot-Brittannië en Ierland komen er enigszins bij in de buurt. In die dertig jaar hebben zeven Europese landen hun vruchtbaarheidscijfer gehalveerd. In het midden van de jaren 1970 waren de Duitse vrouwen, met 1,5 kind, het minst vruchtbaar van het hele continent. Maar in 2008 zaten 25 landen onder die waarde.

Dat zijn waarschijnlijk de laagste vruchtbaarheidscijfers van niet-suïcidale bevolkingen in de hele geschiedenis. De enige tijd die hiermee te vergelijken valt was vlak na de Eerste Wereldoorlog, toen een hele generatie jonge mannen op het slagveld sneuvelde. Maar tegenwoordig is er geen tekort aan viriele mannen – alleen aan breedse vrouwen. De demografen verwachten een kleine opleving, wanneer kinderloze vrouwen op late leeftijd, vóór de overgang, nog een kind nemen, maar die zal gering zijn. In bijna elk Europees land krijgen de meeste vrouwen minstens één kind minder dan hun moeders, en twee minder dan hun grootmoeders.

Nu dreigt de economische depressie de vruchtbaarheid verder naar beneden te drukken. 'De financiële crisis zal een grote druk leggen op de gezinnen, die gaan besparen op de uitgaven en ook op het aantal kinderen,' zei de Duitse sociaal-antropoloog Wassilios Fthenakis begin 2009. 'Er zijn betrouwbare aanwijzingen dat in economisch moeilijke tijden de mensen het krijgen van kinderen uitstellen, zo niet afstellen,' zegt Carl Huber, een vooraanstaande demograaf van het Amerikaanse *Population Reference Bureau*. Maar wat de prognose op korte termijn ook is, het is de lange termijn die ertoe doet. En de nieuwe *babybust* heeft diepgaande gevolgen, niet alleen voor Europa, maar misschien wel voor de Homo sapiens als geheel.

Laten we beginnen met Isabella. Ze woont in Rome. Ze is in de dertig. Ze heeft een mooie flat, een leuke baan en een aardige vriend. Hij woont nog bij zijn moeder, zoals de meeste Italiaanse mannen

tot aan hun dertigste doen. Dus Isabella kan hem zien wanneer ze daar behoefte aan heeft en ze kan afstand houden als ze daar geen behoefte aan heeft. Isabella is tevreden met haar kinderloze bestaan. Als ze een kind had, zou ze waarschijnlijk haar flat moeten opgeven. Haar werkgever, die geen faciliteiten verstrekt voor kinderopvang, zou snel een jonger iemand zoeken. En haar vriend misschien ook. Zelfs al zou hij bij haar willen intrekken en helpen met de opvoeding van het kind, dan nog zou hij dezelfde huishoudelijke service verwachten als hij nu krijgt van zijn moeder en zou hij met de handen in het haar staan als hij een luier moest verschonen. Hij heeft meer verstand van bier.

Het seksuele en professionele leven van Isabella kan nauwelijks méér verschillen van dat van haar moeder. De huidige Italiaanse vrouw doet er na haar eerste seksuele contact negen jaar over om te trouwen, tegen nog geen twee jaar een generatie geleden. En dankzij de ruime beschikbaarheid van voorbehoedsmiddelen wordt ze ook veel minder gauw zwanger. Italië is het thuisland van de katholieke kerk, met haar fundamentalistische verzet tegen kunstmatige geboortebeperving, maar diezelfde kerk heeft in de afgelopen dertig jaar onder haar ogen het laagste vruchtbaarheidscijfer van de wereld zien ontstaan.

En het is geen stedelijk probleem. Want Isabella is weliswaar het model van een stadse jonge vrouw met een baan, maar wat te denken van haar oudere zus Clara? Clara woont op Sardinië en is getrouwd, maar werkt niet. Ze hoort bij de 40 procent vrouwen in Zuid-Italië die nooit een betaalde baan hebben gehad. Maar net als miljoenen andere jonge getrouwde vrouwen is ook zij kinderloos. Ze heeft een man en ze heeft de tijd, maar ze heeft geen zin. Ze zegt dat ze te arm zijn om een gezin te stichten – een uitspraak die haar moeder nooit over haar lippen had kunnen krijgen.

Ook in het meer traditionele kerkse en gelovige Zuid-Italië, waar weinig vrouwen een baan hebben, is de vruchtbaarheid laag. Het is zelfs zo, zegt Francesco Billari, hoogleraar demografie aan de Bocconi Universiteit van Milaan, dat voor het eerst in de Italiaanse geschiedenis het zuiden een lager geboortecijfer heeft dan het noorden. Nergens komt dat duidelijker tot uitdrukking dan op Sardinië, waar de vrouwen in 1960 meer kinderen kregen dan waar ook in Italië, gemiddeld 3,5. Maar nu krijgen ze de minste, krap 1,1. Het gevolg is dat huizen leegstaan, boerderijen er verlaten bij liggen, scholen gesloten zijn en hele dorpen uitsterven.

Italië heeft nu al dertig jaar lang een geboortecijfer onder het vervangingsniveau en er is geen teken van herstel. Met weinig geboorten is het van de Europese landen met de jongste bevolking een van de meest vergrijsde ter wereld geworden – het land met de hoogste pensioenrekening van de EU. Ten tijde van het schrijven van dit boek is de premier, Silvio Berlusconi, met zijn 71 jaar de laatste Europese leider die nog vóór de Tweede Wereldoorlog geboren is. Maar de bevolkingscrisis van Italië doet zich in heel Europa voor. Op een conferentie van Europese topdemografen in Barcelona, waar ik aan deelnam, werd gesproken over de *lowest low fertility*, de ‘laagst-lage vruchtbaarheid’, van Europa, een term die van Billari afkomstig is. Ze zeiden dat waarschijnlijk voor het eerst in de geschiedenis geen kinderen krijgen in grote delen van Europa zowel een wijd verbreide als een sociaal geaccepteerde levensstijl is.

Sommige deelnemers schreven de *lowest low fertility* toe aan een ‘Madonna-effect’ – niet de Madonna die door de katholieke kerk vereerd wordt, natuurlijk, maar de moderne *material girl*. Anderen uitte kritiek op de ‘Bridget Jones-generatie’ van werkende vrouwen met een gecompliceerd liefdesleven die maar blijven aarzelen over de ‘ware’. Weer anderen zeiden dat het de mannen zelf waren. Waarom zouden moderne vrouwen kinderen willen van laaggeschoolde, conservatieve en sociaal onhandige ‘losers’? Mannen die geïntimideerd waren door de vrouwenbevrijding sloten zich in Oost-Duitsland aan bij de neonazi’s, profiteerden van hun ouders in Italië en deden slecht betaalde restaurantbaantjes in Engeland.

In Italië is er misschien nog een andere factor: de schoonmoeder. Italiaanse families zijn hecht. Verstikkend hecht soms, zegt de meest vooraanstaande demograaf van het land, Massimo Livi-Bacci. Italianen van in de twintig, vooral de mannen, blijven in de schoot van hun familie, lang nadat hun leeftijdgenoten in Noord-Europa zijn uitgevlogen. En naarmate de gezinnen kleiner worden, worden de banden strakker en nog verstikkender. ‘In Italië houden de mensen te veel van hun kinderen. De paradox is dat te veel familie tot te weinig kinderen leidt,’ zegt Gianpiero Dalla Zuanna van de Universiteit van Messina.

‘Het gedrag van jonge mensen is alarmarend,’ zegt Alessandra De Rose van de Sapienza Universiteit in Rome. ‘Er is sprake van uitstel in alle levensfasen: wanneer je ophoudt met studeren, wanneer je begint te werken, wanneer je het huis van je ouders verlaat, wanneer je een relatie aangaat, en wanneer je een zelfstandig huishouden

begint.' Het lijkt wel of de jongvolwassenen van tegenwoordig hun plaats niet kunnen vinden in een vergrijzende maatschappij. Clara past in die categorie. Ze voelt zich arm, buitengesloten en waardeeloos, en ze heeft niet het zelfvertrouwen om een kind op de wereld te zetten.

Achter het disfunctionele gezin, zeiden ze op de bijeenkomst, liggen de disfunctionele rollen van de staat en de kerk. Allebei staan ze voor een oud patriarchaal ideaal van grote gezinnen waarbij de vrouw thuisblijft. De staat wijst iedere verantwoordelijkheid voor kinderopvang of om vrouwen aan werk te helpen van de hand. Ondanks haar tanende invloed in de slaapkamer blijft de kerk macht houden over het politieke klimaat en de openbare voorzieningen. Dat, zo zeiden de demografen, blijkt een dodelijke combinatie voor het verwekken van nageslacht. Waar vrouwen van hun nieuwe rechten gebruikmaken, maar mannen hun nieuwe verantwoordelijkheden uit de weg gaan, is het resultaat een lage vruchtbaarheid.

Maar voordat we de moed voor Europa opgeven, moeten we eerst kennismaken met Astrid in Stockholm. Ze is nooit getrouwd, maar ze heeft wel een partner met wie ze samenwoont en ze heeft twee kinderen. Na de geboorte van haar kinderen kreeg ze telkens een jaar moederschapsverlof. Ze heeft een baan van dertig uur met flexibele werktijden en kan haar kinderen als het nodig is op een crèche van haar kantoor kwijt. Haar partner Sven kan als geen ander het huishouden doen en luiers verschonen en neemt om de andere dag de voeding van vier uur 's nachts voor zijn rekening. Het zal niet verbazen dat Astrid en haar vriendinnen het makkelijker vinden om een gezin te stichten dan Isabella en haar vriendinnen, en dat ze zich rijker en assertiever voelt dan de thuisblijvende Clara. Dat is te zien aan de statistieken. Zweden heeft een vruchtbaarheid van 1,7 kind per vrouw.

De les van Zweden is dat als de werkgevers, de staat en de mannen flexibeler zijn, het geboortecijfer hoog is. Niet op het vervangingsniveau, maar ook niet zo laag dat het resultaat een demografische meltdown is. Die landen liggen voor het merendeel in Noordwest-Europa, de Britse Eilanden, Scandinavië en Frankrijk. Frankrijk, met zijn 35-urige werkweek, overvloedige kinderopvang en zijn traditie van de *femme chic* van middelbare leeftijd, is er het beste afgekomen. De socialistische kandidaat in de presidentsverkiezingen van 2007, Segolene Royal, was moeder van vier kinderen.

Het heeft voor een groot deel met macht te maken, zegt de topdemograaf van Scandinavië, Gøsta Esping-Andersen. In deze tijd zitten de meeste stellen 'in een proces van loven en bieden om werk met de zorg voor kinderen te combineren'. Werkende vrouwen, vooral die met een goede baan, kunnen een betere deal afdwingen. Ze hebben ook de keuze uit de beschikbare mannen – en ze kiezen degenen die zowel een luiër kunnen verschonen als goed in bed zijn. In Scandinavië heeft 85 procent van de hoogst opgeleide vrouwen kinderen, tegen maar 60 procent in het conservatievere en meer patriarchale Duitsland. Voor hen is kinderen krijgen geen plicht, maar een genoegen. Een luxe zelfs.

De 'laagst-lage' vruchtbaarheid zou een voorbijgaande fase voor Europa kunnen zijn. De vrouwen in Italië en andere landen met een 'laagst-lage' vruchtbaarheid zullen misschien uiteindelijk hun onderhandelingspositie met de staat, de werkgevers en de mannen kunnen verbeteren. Dan kunnen ze meer kinderen krijgen, net als hun werkende zusters in Noord-Europa. Ga eens opzij, Berlusconi. Maar daar waar de oude mores blijft bestaan is er een groeiend risico dat de mensen simpelweg verleren kinderen om zich heen te hebben. Ooit waren de Zuid-Europese landen het toonbeeld van kindvriendelijkheid. Overall, in de cafés, op straat en op de pleinen, waren kinderen. Het leven draaide om de *bambini*. Maar niet meer. En in Duitsland, waar de vruchtbaarheid al meer dan een generatie laag is, constateren de demografen een grote afname van de gewenste gezinsgrootte. 'Tegenwoordig is 48 procent van de Duitse mannen het ermee eens dat je een gelukkig leven kunt hebben zonder kinderen. Toen dezelfde vraag aan hun vaders op dezelfde leeftijd werd gesteld was maar 15 procent het ermee eens,' zegt de Europese topdemograaf Wolfgang Lutz van het Weens Instituut voor Demografie. Dertig procent van de Duitse vrouwen zegt tegenwoordig dat ze niet van plan zijn ooit kinderen te krijgen.

Deze toenemende onwil om kinderen te krijgen gaat gepaard met een afname van het aantal jongvolwassenen in de vruchtbare leeftijd. Als een land eenmaal een generatie lang een lage vruchtbaarheid heeft gehad, dan krijgt het een gebrek aan jonge vrouwen die in staat zijn toekomstige generaties voort te brengen. Zover is Duitsland al. Duitsland heeft maar half zoveel kinderen onder de tien als volwassenen in de veertig. Alleen al om het huidige aantal geboorten gelijk te houden zouden die kinderen twee keer zoveel nakomelingen

moeten krijgen als hun ouders. Lutz betoogt dat Duitsland weleens het punt kan hebben bereikt waarop geen weg terug meer is, vooral in het oosten van het land. In de volgende generatie zullen landen als Duitsland en Italië maar 300 vrouwen in de vruchtbare leeftijd hebben voor elke duizend nu. Het is nu al bijna zo dat de bevolking, hoeveel kinderen die vrouwen ook krijgen – drie, vier, vijf – zich niet meer zal herstellen.

Peter McDonald heeft berekend dat als Italië op het recente vruchtbaarheidsniveau blijft steken en zijn bevolking niet aanvult met immigranten van buiten, het land tegen het einde van deze eeuw 86 procent van zijn inwoners zal verliezen en er nog maar 8 miljoen overhouden, tegen 56 miljoen nu. Spanje zal 85 procent verliezen, Duitsland 83 procent en Griekenland 74 procent.

Jesse Ausubel van de Rockefeller Universiteit in New York vreest voor 'de ondergang van het Westen' wanneer de Europese bevolking uitdunt en verouderd. 'Het is denkbaar dat Europa slinkt en de huizen vollopen met immigranten uit Noord-Afrika, die hun wetenschapsvijandige cultuur verspreiden. Beschavingen zijn in het verleden eenvoudigweg verdampt als gevolg van een laag geboortecijfer onder de heersende klasse... De vraag is of er achter de persoonlijke beslissing tot voortplanting niet een onbewuste sociale stemming ligt die het proces beïnvloedt. De onbewuste stemming van Europa c.s. zou wel eens de neiging kunnen zijn om het licht uit te doen na 1000 jaar in de schijnwerpers te hebben gestaan.'

Vergezocht? Misschien wel. Maar David Reher, een demografisch historicus van de *Universidad Complutense* in Madrid, zei in 2006 tegen *Science* dat 'naarmate de bevolking en de belastingopbrengsten in Europa dalen, stedelijke centra mogelijk met veel leegstand en een verloederde infrastructuur te maken zullen krijgen... omgeven door grote gebieden die meer lijken op wat we in sommige sciencefiction-films zien.' David, kom eens naar Hoyerswerda kijken. Daar is de toekomst al. Compleet met wolven.

12 RUSSISCHE ROULETTE

Boris dronken op een staatsbanket, Boris die met dikke tong praat op tv, Boris die in een parade waggelt, Boris die op het podium springt en uit de maat danst en geen wijs kan houden. Het is tegenwoordig allemaal op YouTube te zien. Maar in de jaren 1990 was het vertoon van het alcoholisme van hun president een grimmige realiteit voor de Russen, wier land met vallen en opstaan van het communisme naar het kapitalisme wankelde. Maar het moet gezegd, Boris Jeltsin was een taaie. Hij werd 76. Voor de meeste van zijn landgenoten is dat moeilijk haalbaar.

Rusland is het ziekste land van Europa. De mensen zijn er misschien vrijer dan onder het communisme, maar ze worden minder oud dan vroeger. Vooral de mannen. Een hoog sterftecijfer gepaard aan een laag geboortecijfer kort de bevolking van het op zes na grootste land in de wereld elk jaar met een miljoen. Wladimir Poetin noemde in zijn presidentiële toespraak tot de Doema in 2006 de Russische demografische crisis 'het meest acute probleem waar ons land heden voor staat'.

Rusland is al generaties lang in demografische beroering. De nasleep van de Eerste Wereldoorlog, de revolutie van 1917 en een griep epidemie het jaar daarop, lieten het land in 1923 achter met zes miljoen minder inwoners dan in 1914. Nog minstens tien miljoen stierven er in de chaos van hongersnood en de landbouwcollectivisatie van Josef Stalin in de jaren 1932-33 – een zo catastrofale uitkomst dat Stalin de statistici die de cijfers na de volkstelling van 1937 bekendmaakten liet liquideren.

Geen enkel land, met uitzondering van Wit-Rusland, heeft meer van de Tweede Wereldoorlog geleden dan Rusland. Minstens 20 miljoen sovjetsoldaten, de meesten Russen, sneuvelden in de strijd tegen Hitler-Duitsland. Tegen de tijd dat er geteld ging worden om te zien wie er nog over was, waren er nog maar 60 mannen van middelbare leeftijd op elke 100 vrouwen van middelbare leeftijd. In de jaren

daarna herstelde de bevolking zich en groeide. Een tijdlang herstelde ook de verhouding man-vrouw zich. Maar sinds het eind van de jaren 1980 is het sterftcijfer onder mannen weer gestegen en is hun aandeel in de bevolking weer in een vrije val gekomen.

In 2008 hadden de Russische vrouwen een levensverwachting van 73 jaar. Dat is gering vergeleken bij het gemiddelde van veel landen – 13 jaar minder dan Japan, bijvoorbeeld. Het cijfer is ruwweg gelijk aan dat van Thailand. Maar de mannen? De gemiddelde Russische man heeft tegenwoordig maar een levensverwachting van 59 jaar. Die ‘drie keer twintig min één’ is negen jaar minder dan in het midden van de jaren 1980. Het sterftcijfer onder mannen van in de veertig is nu het dubbele van wat het was in de jaren 1960. Geen enkel ander geïndustrialiseerd land heeft ooit zo’n achteruitgang meegemaakt. En ook de kloof van 14 jaar tussen de levensverwachting van mannen en vrouwen in vreedstijd zou wel eens een record kunnen zijn. Op de wereldranglijst van levensverwachting voor mannen komt Rusland op de 164ste plaats, tussen Cambodja en Ghana in. Russische mannen kunnen verwachten vier jaar korter te leven dan de mannen in Bangladesh, zeven jaar korter dan de mannen in India en negen jaar korter dan de Braziliaanse of Indonesische mannen.

Dat is erger dan oorlog. Russische mannen eten slecht, zijn vaak gewelddadig tegenover zichzelf en anderen, vaak ziek en maar al te vaak dood. Waarom?

Academici hebben er een handje van om om de hete brij heen te draaien. Het zou waar kunnen zijn wat de socioloog William Pridemore van de Universiteit van Indiana zegt: dat ‘de vermarkting heeft geleid tot een ontregeling van de overheidszorg – inclusief het sociale vangnet en de gegarandeerde medische zorg, huisvesting en voedselvoorziening – die een desastreus effect had op de bevolking.’ Timothy Heleniak zou de spijker op de kop kunnen slaan wanneer hij, in een studie voor het *Population Reference Bureau*, zegt: ‘het lijkt erop dat de mannen in Rusland veel gevoeliger zijn voor economische en sociale dislocatie dan de vrouwen.’ Maar de rot zat er al in vóór de ‘vermarkting’. Vóór de marktrevolutie kwam de wodka-revolutie. Dat gebeurde in 1988.

In het midden van de jaren 1980 had de hervormingsgezinde sovjetleider Michael Gorbatsjov een campagne gevoerd tegen alcohol. Hij sloot de wodka-stokerijen van de staat, verbood de verkoop van alcohol vóór twee uur ’s middags en verhoogde de prijs van wodka. Zijn maatregelen, onderdeel van de *perestrojka*, verhoogden de levens-

verwachting onder mannen met drie jaar. Vervolgens kwam er in 1988 een einde aan de campagne. Illegale stokerijen kwamen in hoog tempo in de plaats van de staatsbedrijven en de overheid liep inkomsten mis. Naarmate de restricties van de overheid verslapten daalde de prijs van een fles wodka van twee keer zoveel als een kilo worstjes naar de helft daarvan. De reactie van de Russische mannen viel te voorspellen. Het zuipen begon. Ze dronken zich in groten getale dood. In de zes jaar daarna overleden er per jaar een half miljoen mannen meer. De levensverwachting van de gemiddelde Russische man zakte zeven jaar.

Miljoenen mannen schakelden van eten over op het drinken van wodka, en de Wereld Gezondheids Organisatie schatte dat een derde van alle geregistreerde sterfgevallen in Rusland het gevolg was van alcoholvergiftiging, door alcohol veroorzaakte aandoeningen zoals hartkwalen, of door ondervoeding. Ook de ongelukken en zelfmoorden namen spectaculair toe. Pridemore vond een nauw verband, zowel in tijd als plaats, tussen drinkgelagen en de cijfers van moord- en doodslag. Het was een ramp. In het begin van de jaren 1990 vielen er in Rusland meer van die doden dan er soldaten in de Eerste Wereldoorlog sneuvelden. In 1992 kwam in Rusland de omslag en veranderde het van een land met een groeiende bevolking in een land met een slinkende bevolking. Tijdens dat alles werd Gorbatsjov afgezet en vervangen door Jeltsin. De geheelonthouder maakte plaats voor de alcoholist.

Er veranderde in Rusland natuurlijk nog veel meer dan de consumptie van alcohol. Door de bank genomen hebben de Russische vrouwen zich aan de nieuwe politieke en economische omstandigheden aangepast op een manier die westerse vrouwen herkennen. Ze krijgen minder kinderen. Ze krijgen ze later. Ze gebruiken moderne anticonceptiemiddelen in plaats van abortus. Ze blijven vaak onge trouwd en zetten hun partners die zich misdragen op straat. De mannen hebben zich veel slechter aangepast en wodka verzacht de pijn.

Ik ken dit voor een deel uit eigen ervaring. In 1993 was ik drie weken op excursie in Siberië met een stuk of tien Russische wetenschappers. Ze waren er slecht aan toe. Sommigen hadden al maanden geen salaris meer gehad. Sommigen hadden al jaren hun vrouw niet gezien. Er was weinig in de winkels te koop, behalve belachelijk goedkope wodka. Het was onbeschrijflijk hoe die geleerde, erudiete mannen zopen. De ene fles na de andere. Op een avond, toen we aan een rivier vlak bij de Poolcirkel kampeerden, probeerde ik ze bij

te houden. Het gevolg was dat ik twee dagen mijn bed niet uit kon komen en een kater had van een week. Ik vloog naar huis. De wetenschappers bleven. De meesten van hen zijn nu dood. Zonder overdrijven: miljoenen Russische mannen van alle rangen en standen drinken zich voortijdig het graf in. Het is de wodka, stupid!

De demografische aanslag van wodka en dalende vruchtbaarheid heeft ervoor gezorgd dat delen van Rusland leeglopen. In 2008 bezocht Luke Harding, een journalist van *The Guardian*, het dorpje Slyozi in West-Rusland. Het ligt op maar 40 kilometer van Letland, de nieuwe grens van de Europese Unie. Hij kwam tot de ontdekking dat er nog maar vier mensen in het dorp woonden, allemaal vrouwen, terwijl er vijftig jaar geleden nog honderd woonden. De laatste man was het jaar daarvoor gestorven. 'Er zijn minstens 34.000 dorpen met tien of minder inwoners,' schreef hij. In het volgende dorp, Velye, waren nog een paar mannen over, maar de oudste vrouw, de 79-jarige Zinaida, vertelde hem: 'De drank is een groot probleem hier. De mannen verdrinken hun pensioen zodra ze het krijgen. Ze drinken alles, van bocht tot glassex.'

In verafgelegen gebieden is deze demografische afname niet alleen het gevolg van overlijden, maar ook van migratie. Grote lappen van de poolstreek en Siberië worden verlaten nu er geen banen meer zijn en de infrastructuur verloedert. Je wilt niet in een stad binnen de poolcirkel zitten als het centrale-verwarmingssysteem lek slaat. De drie grote Russische steden in de poolstreek, de garnizoensstad Moermansk, Norilsk met zijn hoogovens en de mijnstad Vorkuta, hebben sinds 1990 een derde van hun bevolking verloren.

De immer nationalistische Russen beginnen zenuwachtig te worden van die demografische neergang. In het verre oosten, in de streek rondom Wladiwostok, dat sinds 1990 een vijfde van zijn inheemse bevolking verloren heeft, worden hele districten overgenomen door Chinese migranten. De meeste zijn tijdelijk tewerkgesteld door Chinese bedrijven die kaprechten hebben gekocht in de taiga. Maar er zijn er die zich afvragen of Rusland zijn greep op dit gebied wel kan behouden, zeven tijdzones ten oosten van Moskou. Er wonen 120 miljoen Chinezen in de provincies die grenzen aan het Russische Verre Oosten, waar nu nog maar zeven miljoen Russen wonen.

'Rusland voor de Russen' hoor je vaak roepen. Maar dat is nauwelijks een realistische politiek als de Russen een uitstervend ras zijn. Eén oplossing zou zijn om nieuwe Russen te importeren. 'Actieve opname van immigranten is de enige manier om de afname van de

Russische bevolking te vertragen of te stoppen,' zegt Anatoly Vishnevsky, directeur van het Centrum voor Demografie binnen de Russische Academie van Wetenschappen.

Waar gaat dit naartoe? Paul Demeny van de *Population Council* in New York vergelijkt de demografische ontwikkeling van Rusland en Jemen. Goed opletten. In 1950 had Jemen minder dan 5 miljoen inwoners, tegen Rusland 103 miljoen. De grote Russische beer zag het kleine Jemen niet staan. Maar Rusland is aan het afglijden en Jemen heeft op vijf na de hoogste vruchtbaarheid van alle landen in de wereld. Als de huidige trend doorzet, met een toenemende levensverwachting en een continu hoog geboortecijfer, zal Jemen in 2050 103 miljoen inwoners tellen, terwijl Rusland weer tot hetzelfde aantal zal zijn afgezaakt. Jemen groter dan Rusland? Ik durf er niet om te wedden dat het ook echt gebeurt, maar het vooruitzicht zal de Russen van Sint Petersburg tot Wladiwostok het zweet doen uitbreken.

De afnemende vruchtbaarheid is in heel Oost-Europa vrijwel een universeel verschijnsel en de mensen staan heel cynisch tegenover oproepen van de staat om meer kinderen te krijgen, want daar hebben ze onder het communisme slechte ervaringen mee gehad. De Roemenen zullen nog heel wat tijd nodig hebben om over de groteske bevolkingspolitiek van hun oude communistische dictator Nicolae Ceausescu heen te komen. Hij bestreed de groeiende onwil van zijn burgers om kinderen te krijgen door abortus te verbieden, anticonceptie streng te beperken en te verklaren dat 'de foetus het socialistische eigendom is van de hele maatschappij. Kinderen baren is een socialistische plicht die beslissend is voor het lot van het land'. En toen die chauvisnistische oproep niet hielp, stelde hij 'geboortebrigades' in die de vrouwen in de fabrieken en de kantoren bezochten, zwangerschapstests uitvoerden en elke foetus die ze vonden nauwlettend in de gaten hielden.

Buiten het gekkenhuis van Ceausescu werkte het socialisme meer met zachte dan met harde dwang in het opdrijven van het geboortecijfer. Oost-Europa was een verzorgingsstaat waar de burgers van het nieuwe kapitalistische oosten tegenwoordig alleen maar van kunnen dromen. In Polen kregen de vrouwen twee jaar moederschapsverlof. Kinderopvang was normaal in de staatsfabrieken, en de gezinnen van werkende vrouwen konden in de gesubsidieerde kantines van die fabrieken eten. Er was weinig dwang om kinderen te krijgen. Abortus was legaal (en wijd verbreid). Anticonceptiemiddelen, hoewel soms

van twijfelachtige kwaliteit, waren beschikbaar en werden gesubsidieerd.

Met de val van de Muur verdwenen de staatsvoorzieningen voor de gezinnen. De geschiedenis van Hoyerswerda – scherp dalende vruchtbaarheid, werkloosheid, verarming en emigratie – herhaalde zich van Gdanks tot Odessa. Polen heeft, in een poging de overheid af te slanken, het moederschapverlof tot vier maanden teruggebracht en de crèches op de werkplek gesloten. De werkgevers van vandaag belonen zwangerschap met ontslag en de werkloosheid onder vrouwen is twee keer zo hoog als onder mannen. De hernieuwde invloed van de katholieke kerk in Polen heeft er ook voor gezorgd dat abortus verboden is, hoewel er alom clandestien geaborteerd wordt. In de kranten staan kleine advertenties met mobiele-telefoonnummers voor eufemistische diensten als ‘menstruatieherstel’ – net of we weer helemaal terug zijn in het victoriaanse Engeland.

In een universiteitswijk van Poznan, midden in Polen, sprak ik met Marek Nowak van het Pools Sociologisch Genootschap. De Poolse situatie lijkt erg op die van Zuid-Europa, zei hij. De politiek wordt gedomineerd door de katholieke kerk, maar het persoonlijke leven is nog steeds grotendeels seculier. Door het Vaticaan geïnspireerde pogingen om het traditionele patriarchale gezin te doen herrijzen uit de as van het communisme hebben gefaald. Aangezien zowel de staat als de werkgevers onwillig zijn om vrouwen aan het werk te helpen en kinderen te laten krijgen, hebben de meeste jonge vrouwen besloten om kinderloos te blijven. Toen Nowak aan de Polen vroeg wat hun doel was in het leven, had bijna driekwart het over werk, geld en winkelen, slechts 16 procent sprak over een huiselijk leven en maar 13 procent noemde kinderen krijgen. ‘De mensen zijn nu veel meer geïnteresseerd in zelfontplooiing dan in het stichten van een gezin,’ zegt Nowak, die zelf praktiserend katholiek is en een werkende vrouw en twee kinderen heeft.

Net als Zuid-Italië was Polen tot voor kort een landbouwnatie met grote gezinnen, zegt hij. ‘Iedereen hier op de campus heeft een grootvader die op het platteland woonde en boer was. Wij zijn pas na de Tweede Wereldoorlog geïndustrialiseerd en verstedelijkt.’ Een halve eeuw geleden kregen de meeste vrouwen vier kinderen. Vóór de val van het communisme kregen ze er gemiddeld twee en nu is het vruchtbaarheidscijfer gedaald tot 1,3 en 1,1 in stedelijke gebieden. De regering heeft de vrouwen opgeroepen hun plicht te doen en meer kinderen te krijgen. Maar een vrouw in Gdanks zei met venijnig sar-

casme: 'Ik ben blij dat we een demografische crisis hebben. Net goed voor de regering.'

'Het is onwaarschijnlijk dat de 'laagst-lage' vruchtbaarheid in Oost-Europa een korte-termijnverschijnsel is,' zegt de Italiaanse demograaf Francesco Billari. 'Waarschijnlijk zal het verscheidene tientallen jaren duren.' Wat er nu ook gebeurt, de volgende generatie babymakers zal zeker veel kleiner zijn dan deze. Teruglopende bevolkingsaantallen zijn nu waarschijnlijk structureel in grote delen van Oost-Europa.